

значимих праць середини 70-х років ХХ століття слід зазначити монографії "Община в Перу" І.К. Самаркіної та "Інки-Кечуа" Ю.А. Зубрицького (1923 – 2007). Певний вплив на оцінку характеру інкського суспільства на різних етапах його існування виявив формаційний підхід, що панував у той період. Дискусії про формаційну належність перуанського й подібних з ним прадавніх суспільств виявилися не занадто плідні й, у цілому, лад інкської держави визначався як незавершений рабовласницький, однак суспільство з однієї сторони – як рабовласницька деспотія подібно до суспільств Стародавнього Сходу (Ю.А. Зубрицький) [1, 75; 6], а з іншого – як комуністичне з домінуванням андської общини айлю, процес поневолення якої ще не завершився на момент приходу іспанців у Перу [11, 213]. Одностайно радянські історики вказували на те, що в інкському суспільстві йшов активний розпад інститутів первіснообщинного ладу, а саме воно мало класовий характер. В.А. Кузьміщев (1925 – 1988) вважав, що в інків "не було рабства у звичайному розумінні цього історичного явища, тобто індивідуального рабства, в положенні колективного раба опинилася сама родова община" [1, 75].

Інший підхід пропонується в монографії Ю.Е. Берьозкіна "Інки. Исторический опыт империи" (1991). Основою для реконструкції інкського суспільства слугувала теорія термодинамічної ентропії в праці "Енергія та Структура: Теорія Соціальної Влади" (1975) американського антрополога Річарда Ньюболда Адамса (1924), коли соціальна влада базується на першому та другому законах термодинаміки, а отже і на контролі над енергетичними процесами, й власне інкська держава визначається як імперія. Виходячи із цього, Ю.Е. Берьозкін вважає, що типологічно інки належать до стародавнього світу... як цивілізація бронзового віку... з чіткими станомо-класовими бар'єрами" [1, 75; 12]. Запропонована реконструкція є на цей час найбільш повною й систематизованою, однак страждає певним модернізмом та заполітизованістю (виділення аспекту "тоталітарності" інкської держави) [11, 213], що особливо помітно проявляється в порівнянні з так званими "імперіями" ХХ століття [6; 12].

У вітчизняній історіографії, на жаль, досі не має жодних праць з історії інків, так само як і з доколумбової історії цілого континенту – Південної Америки, окрім навчального посібника "Історія цивілізацій Доколумбової Америки", виданого професором Рубелем В.А. у Києві в 2005 році, де інкам присвячено окремий змістовний розділ [2].

Розглянувши дослідження закордонних, радянських та вітчизняних вчених щодо суспільно-політичного устрою імперії інків можна зробити висновок про те, що в їхніх працях знайшли відображення основні напрями

становлення й утвердження інкської державності, вироблення й удосконалення господарських механізмів, пошук оптимальної моделі управління суспільними процесами. Основна увага дослідників звернута на суспільні та господарські інститути, їх взаємозв'язки, а також проведено ретельний аналіз із залученням даних етнології, лінгвістики, соціології та інших наук. При цьому, на сучасному етапі досліджень, дані письмових джерел колоніальної епохи порівнюються з даними археологічних розкопок. Однак, слід зазначити, що у більшості таких наукових праць загалом дослідники-археологи недостатньо спираються на писемні джерела, що породжує теоретизування, не підкріплене фактами, а дослідники писемних джерел недостатньо враховують археологічні факти, що не дозволяє отримати точну та об'єктивну картину інкського суспільства, а висновки таких праць викликають сумніви.

Аналізуючи праці вчених із зазначеної проблематики, не важко встановити їхню посилену зацікавленість соціально-політичними процесами інкської держави та теоретичними міркуваннями з приводу державного ладу, імперських можливостей інків тощо. Натомість менш дослідженим залишається стан справ в інкських провінціях, діяльність їх місцевого населення, як воно структувалося, управлялося, які були його взаємини з центральною владою. Більшої уваги потребує з'ясування особливостей розвитку окремих провінцій і регіонів у складі імперії. З огляду на це, можемо сказати, що потреба в подальшому комплексному вивченні суспільно-господарського устрою інків існує.

1. История Перу с древнейших времен до конца XX века / Отв. ред. С.А. Созина, И.И. Янчук. – Москва: Наука, 2000. – 476 с. 2. Рубель В.А. История цивилизаций Доколумбовой Америки. – Киев: Либідь, 2005. – 504 с. 3. Prescott W.H. History of the conquest of Peru with a preliminary view of the civilization of the Incas: In 2 v. – New York: R. Bentley, 1847. – V. I (517 p.) – II (566 p.). 4. Hampe M.T. Sumaria bibliografia sobre los Cronistas del Perú (1945-1985) // Boletín de la Biblioteca Nacional. – Lima. – 1985. – № 93-94. – P. 5-57. 5. Хосе Л.М. Семь очерков истолкования перуанской действительности. – Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1963. – 423 с. 6. Зубарев В.Г., Тюрин Е.А., Бутковский А.Ю. История древней Центральной и Южной Америки. – Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого // <http://tsput.ru/res/hist/history/index.html>. 7. Боден Л. Инки: Быт. Культура. Религия: Пер. с англ. Е.Б. Межевитинова. – Москва: Центрполиграф, 2004. – 255 с. 8. Greenberg, Joseph H., Ruhlen, Merritt. An Amerind Etymological Dictionary. – Stanford, 2007 // <http://www.merrittruhlen.com/files/AED5.pdf>. 9. Wachtel N. La Vision des vaincus. Les Indiens du Pérou devant la Conquête espagnole. 1530-1570. – Paris: Gallimard, 1971. – 395 p. 10. Terence N.D., Timothy K.E. Staple Finance, Wealth Finance, and Storage in the Inka Political Economy // Current Anthropology. – V. 26. – № 2. – 1985. – P. 187-206. 11. Schelchikov A. Los estudios latinoamericanos en Rusia (y en la URSS) // Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe. – Abril de 2002. – № 72. – P. 205-220. 12. Березкин Ю.Е. Инки. Исторический опыт империи. – Ленинград: Наука, 1991. – 232 с.

Надійшла до редколегії 17.03.11

Ю. Латиш, канд. іст. наук

ДОСЛІДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ АНТИАЛКОГОЛЬНОЇ КАМПАНІЇ 1985–1988 рр. НА ЗАХОДІ

У статті проаналізовано бачення західними науковцями причин, перебігу та наслідків горбачовської антиалкогольної кампанії, алкогольної ситуації в СРСР.

The article deals with the causes of vision of Western scholars, course and consequences of Gorbachev's anti-alcohol campaign, alcohol situation in the USSR.

Проблема зловживання алкоголем стоїть перед людством з того часу, як в добу неоліту воно почало споживати алкогольні напої. В країні соціалізму, що переміг, пияцтво вважалося пережитком минулого. Насправді в індустріальному суспільстві людина відчувала постійно зростаючий стрес і, відповідно, все частіше

заглядала до пляшки. Горбачовська антиалкогольна кампанія, як спроба подолати складну соціальну хворобу, викликала підвищений інтерес у світі. Якщо в СРСР і пострадянських країнах більшість вчених згадують про неї з іронією, то на Заході вона стала предметом серйозного дослідження медиків та суспільствознавців, а

також спецслужб. За свідченнями високопоставленого співробітника ЦРУ Ф. Ермарт, антиалкогольна кампанія цікавила його відомство не менше, ніж кількість радянських балістичних ракет [6]. У його доповіді з проблем розвитку радянського суспільства в 1985 р. до сьогодні є розділи, з яких не знято гриф секретності.

Завдання цієї статті – на основі широкого кола наукових публікацій на тему антиалкогольної кампанії 1985–1988 рр. проаналізувати стан вивчення, основну проблематику та напрямки досліджень цієї проблеми на Заході. Актуальність обраної теми зумовлена як відсутністю в Україні спеціальних студій з проблем алкоголю в контексті соціальної історії та історії культури, так і суспільною значущістю проблеми.

Після Другої світової війни на Заході сформувались основні підходи до вивчення алкоголю. В центрі уваги вчених перебували соціальні проблеми і девіантні аспекти пияцтва. Крос-культурні дослідження алкоголю розглядали його в контексті соціальної історії та історії культури [32]. Представники цього напрямку вважали, що вплив алкоголю на поведінку визначається, в першу чергу, соціальними і культурними чинниками, а не хімічною дією етанолу, і заперечували проти втручання держави в цю сферу. У 1965 р. Д. Мендельбаум (D. Mandelbaum) написав дослідження "Алкоголь і культура", в якому пророчче задекларував, що зміна алкогольних звичаїв може призвести до фундаментальних змін у суспільстві.

В середині 1980-х рр. Д. Хіт (D. Heath) закликав до поєднання дослідження споживання алкоголю з питаннями фізіології, економіки, психології і соціальних відносин [14]. Він відзначав, що споживання алкоголю – це, по суті, соціальний акт, вбудований в контекст цінностей, поглядів та інших соціальних норм, які є важливими соціально-культурними чинниками, що впливають на наслідки пиття [13, р. 121]. Інший підхід в західній науці представляли неопрохібіціоністи, які виступали за проведення жорсткої державної антиалкогольної політики.

На Заході глибоко вкоринився міф про споконвічне російське пияцтво, підтвердження чому шукали і в фольклорі, і в знаменитому вислові князя Володимира Великого про "веселощі Русі" [15, р. 131]. В умовах важкого життя росіянина горілка мала в основному психологічне значення, компенсуючи відсутність розваг безпросвітному селянському життю [28, р. 317] та сприяючи ослабленню соціальної напруги [29]. Сучасний британський вчений М. Маккі (M. McKee) заперечує, що пияцтво є невід'ємною особливістю життя східних слов'ян. Він стверджує, що для появи цієї проблеми багато зробила держава [19].

Серйозне вивчення алкогольної ситуації в СРСР розпочалося на початку 1970-х рр. за участі американського уряду та спецслужб. Першими у цій галузі з'явилися праці американського професора російського походження В. Тремла (V. Tremml), який був пов'язаний з військово-економічною консультативною групою при директорі ЦРУ та корпорацією RAND. Коли він розпочав свою роботу на початку 1970-х рр., не існувало ні радянської, ні західної літератури про виробництво, споживання і розподіл алкоголю в СРСР. Як зазначав М. Фешбах (M. Feshbach) із Джорджтаунського університету, дослідження В. Тремла стали статистичною основою для вивчення зв'язку демографічних процесів зі зловживанням алкоголю в СРСР [34, р. XI].

Радянська статистика, стверджував В. Тремл, приховувала розповсюдженість пияцтва й алкоголізму. Такі важливі показники, як споживання алкоголю на душу населення і алкогольна смертність, не публікувались близько 50 років [34, р. XI]. Державна політика СРСР

щодо алкоголю, на думку дослідника, була обумовлена короткостроковими міркуваннями фінансової доцільності, адже акцизи на алкогольні напої та державні доходи від алкоголю склали від 12 до 14% усіх державних доходів [37, р. 220–221]. У 1980-х рр. податок з обігу становив майже 90% роздрібною ціни на горілку [37, р. 236].

На основі уривчастих статистичних даних та за допомогою статистичних методів В. Тремл встановив споживання на душу населення, державні прибутки та сімейні видатки на алкоголь. Він, зокрема, вважав, що в 1976 р. кількість випадків смерті від вживання алкоголю та його сурогатів в СРСР складала 15,9 та 10 тис. осіб, а в США, лише 0,18 [34, р. XII]. В той час коли радянська влада запевняла, що рівень споживання алкоголю в СРСР становить 2,3–3 л чистого алкоголю на душу населення в рік, тобто є одним з найнижчих у світі [37, р. 222], В. Тремл наводив дані, що на початку 1970-х рр. СРСР займав четверте місце (після Португалії, Франції та Італії) за споживанням алкоголю на душу населення, а за споживанням міцних напоїв – перше місце [35, р. 487]. Дослідник також припускав зростаючі економічні та соціальні видатки через зловживання алкоголем, але не мав змоги підтвердити свою думку статистично.

Західні вчені (а, вірогідно, й розвідслужби) проводили соціологічні опитування радянських емігрантів, зокрема в Ізраїлі та США ("Soviet Interview Project", 1983). Хоч вважалось, що євреї пили менше, ніж слов'яни, одне з найавторитетніших досліджень показало, що з 1955 по 1979 р. споживання алкоголю зросло більш ніж удвічі й сягнуло 15,2 л чистого алкоголю на душу населення старшого за 15 років [33]. Дослідження емігрантських родин, як зазначав шведський професор Д. Таршиз (D. Tarchys), засвідчили, що на придбання алкоголю в СРСР витрачається від 15 до 20% доходів населення [31].

Книга радянського емігранта Б. Сегала (B. Segal) стала результатом його досліджень у 1950–1970-х рр. [27] В ній розглянуто радянську модель споживання алкоголю, проаналізовано питтєві стилі різних соціальних груп, культурні та етнічні відмінності споживання спиртного, розглянуто виробництво та споживання алкоголю, його вплив на інститут сім'ї, сексуальні стосунки, систему лікування алкоголіків. Б. Сегал слідом за В. Тремлом звернув увагу на зростання споживання в СРСР сурогатів (одеколонів, зубних паст, технічного спирту) [27, р. 163; 34, р. 114]. За словами самого автора, він був змушений залишити Радянський Союз, щоб завершити свою працю за океаном. Вважаючи споживання алкоголю невід'ємною частиною радянської системи, Б. Сегал звинувачував радянську владу в спокуванні народу. На його думку, народні маси, потрапивши в рабство, споживали алкоголь як джерело радощів.

Інтерес до радянської антиалкогольної кампанії на Заході зріс із приходом в радянологію т. зв. "ревізіоністів", які звертали більше уваги на соціальні процеси в радянському суспільстві. У 1990-ті рр. і на початку XXI ст. нове покоління радянологів, позбавлених штампів "холодної війни", звернуло увагу на цивілізаційні та культурні особливості СРСР. Звідси увага до проблем менталітету, ритуалів, церемоній тощо [2, с. 173]. Найбільший інтерес до антиалкогольної кампанії проявляли американські, британські, фінські та шведські вчені. Трохи менший – німецькі, нідерландські, французькі. Здебільшого вони вивчали алкогольну ситуацію у Росії, в той час як іншим республікам СРСР приділялось значно менше уваги.

У низці досліджень, авторами яких виступали П. Герлірі (P. Herlihy), Д. Крістіан (D. Christian), С. Вайт (S. White) та ін., розглядалась історія споживання алкоголю, поши-

рення пияцтва в Російській імперії та Радянському Союзі, вплив горілки на всі сфери життя [8; 16; 24; 28].

Всі вчені визнавали, що в СРСР існує гостра алкогільна проблема: пияцтво згубно впливало на трудову дисципліну; після вихідних або дня зарплати продуктивність праці падала на 30% [12]; схильність до спиртного стала головною причиною скорочення очікуваної тривалості життя, самогубств, ДТП, правопорушень і розлучень [39]; у країні процвітало самогонваріння [7]. Британський політолог С. Вайт встановив, що 25% робочої сили в СРСР зловживало алкоголем; у деяких містах споживання складало: одна пляшка горілки в день на працюючого дорослого чоловіка; а в середньому регулярний споживач алкоголю через пияцтво втрачав 93 робочі дні на рік [39].

Однак більшість дослідників вбачала причини такої ситуації не стільки в державній політиці, як в особливостях радянської культури пиття (або моделі споживання алкоголю, якщо комусь не подобається слово "культура" в контексті алкоголю). Вона характеризувалась поєднанням споживання великих доз алкоголю, притаманних Північній (Нордичній) культурі пиття, та регулярністю споживання алкоголю, властивою для Південної (Середземноморської, винної) культури. Більшість радянських республік тяжіли до Північного типу культури пиття, де алкоголь не інтегрований у повсякденне життя, а пов'язаний зі святкуванням, причому сп'яніння часто розглядається як головна мета вживання спиртного [11]. Зверталась увага також на поширеність випивки на голодний шлунок, традицію закусувати спиртне, в той час як з точки зору медицини правильно спочатку їсти, а потім пити. Б. Сегал, порівнявши радянську та американську культуру пиття, зазначив, що більшість населення СРСР споживала міцні напої (від 40 градусів), в той час як серед американців міцні напої поширені лише серед окремих субкультурних груп (ірландці, індіанці) [26].

Перипетії антиалкогольної кампанії жваво обговорювались на Заході з середини 1980-х рр., коли з'явилися публікації у ЗМІ. Вона видавалась спробою порвати з тисячолітньою історією російського пияцтва [38]. З точки зору західної людини, це виглядало як придрушення свободи особистості, в той час як пияцтво було "втечею від реальності", "пасивним опором". Московський кореспондент журналу "Штерн" П. Біцер іронічно зауважував: "Раніше у нас кожного дня півдня йшло на пиятику. А тепер цілий день на те, щоб відстояти в черзі, а потім випити" [1, с. 49].

Однак, поряд з традиційною пропагандою, яка стверджувала, що все, що б не робили "совети", було поганим і приреченим на провал, лунали й голоси, прихильні до перших кроків М. Горбачова. Німецький дослідник В. Хауг твердив, що антиалкогольна кампанія була ідеальним початком Перебудови, спробою розриву з минулим, легітимізації майбутніх реформ і навіть єднання всього народу для досягнення демократизації [3, с. 35]. У роки Перебудови з'явилися і перші наукові розвідки [17]. Зокрема, К. Рід (C. Reid) розглядав антиалкогольну кампанію як засіб боротьби з економічною стагнацією [22].

Більшість західних суспільствознавців оцінюють горбачовські заходи здебільшого негативно, вказуючи, перш за все, на значні фінансові збитки, яких зазнав бюджет. Натомість медики і демографи вбачають в антиалкогольній кампанії багато позитивного.

На сьогодні найбільш змістовне дослідження всіх аспектів антиалкогольної кампанії та її оцінок зробила Т. Рейтан (T. Reitan) з Університетського коледжу Південного Стокгольма. Її стаття включає аналіз майже всіх аспектів кампанії: мети, основних заходів, впливу на тривалість життя, смертність, реалізацію та споживання алкоголю, злочинність тощо [23].

Західні дослідники переважно датують антиалкогольну кампанію 1985–1988 рр., хоча зустрічаються датування: 1985–1987 рр. і навіть 1984–1987 рр., що збігається з найбільш вираженою позитивною динамікою демографічних та соціальних змін. М. Маккі наводить дані офіційної статистики і доводить, що споживання алкоголю в СРСР знизилось ще до початку горбачовської кампанії [19]. Щоправда, західні вчені поки що не наважуються зробити очевидний висновок, що антиалкогольні заходи, як і всі перші кроки М. Горбачова, було розроблено в апараті ЦК КПРС на зламі 1970–1980-х рр. На початку 1980-х рр. вони вже давали певні результати, натомість некомпетентне втручання М. Горбачова та його команди, які намагались витверезити країну стахановськими темпами, сприяло провалу важливої справи.

Серед позитивних наслідків антиалкогольної кампанії західні вчені найчастіше згадують те, що вона стала важливим чинником скорочення смертності. На цьому наголошують Д. Леон (D. Leon), М. Маккі, М. Райан (M. Ryan), Т. Рейтан, С. Вайт та ін. В 1985–1986 рр. очікувана тривалість життя чоловіків зросла на два роки. А вже у 1992–1993 рр., після її завершення скоротилась на 3 роки. Такі коливання є безпрецедентними в мирний час [19; 23; 25; 39]. Всі основні причини смерті, крім новоутворень, показали зниження смертності з 1984 по 1987 рр. Найбільше скоротилась кількість смертей внаслідок отруєнь алкоголем, нещасних випадків, а також насильницьких смертей. Все це було наслідком зменшення споживання алкоголю [18, р. 383]. К. Гатман (C. Gathmann) та Г. Міллер (G. Miller) довели, що загальний коефіцієнт смертності під час антиалкогольної кампанії впав на 8%, що скоротило смертність на 446000 осіб. Причому, ці ж вчені встановили, що скорочення рівня смертності відбувалось більш швидкими темпами у тих районах СРСР, де кампанія впроваджувалась активніше [12, р. 25].

Французькі демографи Ф. Месле та Ж. Валлен проаналізували демографічні наслідки антиалкогольної кампанії в Україні. Вони встановили, що за 1984–1986 рр. нормований коефіцієнт смертності серед чоловіків упав більш як на 40% в Україні і майже на 60% в Росії; серед жінок – на 20% в Україні, на 40% в Росії [4, с. 220]. У 1985–1990 рр. зниження смертності через зовнішні причини та хвороби системи кровообігу значно сприяло підвищенню тривалості життя завдяки антиалкогольній кампанії, а потім, з послабленням цієї кампанії, під впливом соціально-економічної кризи смертність від зовнішніх причин та серцево-судинних хвороб спричинила таке погіршення, яке набагато перевершило виграші попереднього періоду [4, с. 222]. Оскільки антиалкогольні заходи в Україні були менш суворими, ніж в Росії, приріст, одержаний тоді в Україні, був менш значним [4, с. 227].

Коллектив естонських і шведських медиків та соціологів (А. Вярнік, Д. Вассерман, Г. Еклунд та ін.) встановив, що в роки антиалкогольної кампанії скоротилась кількість самогубств у слов'янських та балтійських республіках колишнього СРСР: чоловіків на 40%, жінок на 18%. Із завершенням антиалкогольної кампанії кількість випадків суїциду знову зросла. А. Коен (A. Cohen) з Університету Тафта дослідив вплив антиалкогольної кампанії на здоров'я дітей, відзначивши значне збільшення росту, покращення імунітету, зменшення хронічних хвороб у дітей, народжених в 1985–1988 рр. При цьому, на думку вченого, мала велике значення поява у батьків додаткового часу для дітей, який раніше витрачався на пиятику [9]. Зростання смертності та захворюваності після згортання антиалкогольної кампанії, наприкінці Перебудови та на початку 1990-х рр., розглянув М. Еллман (M. Ellman). За його даними, загальний коефіцієнт смертності зріс з 10,5 у 1987 р. до 14,6 у 1993 р.

В результаті середня тривалість життя чоловіків скоротилась на 7 років [10].

Дисонансом до вище зазначеного видаються твердження В. Тремла, який заперечує дані російського демографа О. Немцова, що антиалкогольна кампанія врятувала 700 тис. життів і списує все на фальсифікацію з боку радянської статистики. На його думку, оскільки викривлення в офіційній статистиці практикувались протягом багатьох років, перебудовній статистиці довіряти не можна. Тому міліціонери не реєстрували аварії як такі, що скоєні в нетверезому стані, медики занижували кількість випадків отруєння алкоголем. Нарешті, самі пацієнти, отримавши травму і бажаючи, щоб їм оплатили лікарняний, звертались за медичною допомогою лише тоді, коли наступало витверезіння [37, р. 231]. Безперечно, такі факти мали місце. Але, на наш погляд, в даному випадку на думку відомого вченого справила великий вплив антирадянська заангажованість.

До недоліків антиалкогольної кампанії В. Тремл відносить зростання частки горілки в загальному споживанні алкоголю. Справді, виноробні та пивні заводи було демонтовано швидше, ніж лікєро-горілочні, а розкорчовані виноградники відроджувались повільно, тоді як щорічний врожай зерна дав змогу швидко відновити горілочні виробничі потужності [37, р. 226].

Дискусійними залишаються питання про розмір збитків, яких завдала антиалкогольна кампанія радянському бюджету, та її наслідки. В. Тремл на основі розмов з працівниками Держкомстату СРСР стверджує, що, це відомство вилучало алкоголь з національного доходу, підтримуючи таким чином штучне зростання останнього [37, р. 238], а насправді радянський уряд втрачав 10 млрд. крб. щорічно на акцизах [36].

Т. Рейтан та Ю. Партанен (J. Partanen) вважають основною причиною непопулярності кампанії та величезних державних збитків те, що вона була направлена більше проти споживання алкоголю, ніж проти алкоголізму [23; 21]. Ю. Партанен відзначав, що в ході антиалкогольної кампанії точилися боротьба між працівниками дисциплінарних, каральних заходів та симпатиками "поступового гальмування питтєвої звички" [20].

Негативна оцінка народом антиалкогольної кампанії, на думку західних вчених, призвела до катастрофічних соціальних наслідків, адже репутація М. Горбачова після неї була підірвана [30, р. 8]. Болгарські вчені вважають, що антиалкогольна кампанія, як і всі кроки першого етапу Перебудови, дала результат зворотній, до очікуваного [5, с. 126].

Отже, західні вчені активно досліджують горбачовську антиалкогольну кампанію. Якщо медики та демографи вбачають у ній переважно позитивні риси (зростання очікуваної тривалості життя, скорочення смертності, поліпшення здоров'я населення, зменшення видатків на алкоголь), то суспільствознавці, не ігноруючи певні здобутки, вказують на недемократичність методів, розбалансування бюджету, підриг довіри до М. Горбачова та його реформ. На жаль, на пострадянському просторі, де вже давно назріла і перезріла необхідність боротьби із "зеленим змієм", вчені проявляють значно менший інтерес до, хай і недосконалого, але повчального історичного досвіду боротьби з великим суспільним злом – пияцтвом та алкоголізмом.

1. Витальєв І. По рецептам Омощи, или почему корреспондент "Нью-Йорк таймс" отказался платить штраф // Трезвость и культура. – 1987. – № 5. – С. 48–49. 2. Лаас Н. О. Соціальна історія СРСР в американській історіографії: теоретичні дискусії 1980–2000-х рр. // Укр. іст. журн. – 2010. – № 4. – С. 170–191. 3. Медведев Р. Советский Союз. Последние годы жизни. Конец советской империи. – М., 2010. 4. Месле Ф., Валлен Ж. за участю Школьникова В., Пирожкова С., Адамца С. Смертність та причини смерті в Україні у ХХ столітті / Пер. з фр. – К., 2008. 5. Пример с историейта в СССР: догнавщо развитие и/или

цивилизационна приемственность? Съветский период в православного время [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.philosophybulgaria.org/Publikacii/Statii/TheUSSRhistory.pdf. – Дата доступу: 21.01.2011. 6. Фриц Эрмарт: "Антиалкогольная кампания в СССР нас интересовала не меньше, чем ваши ракеты" // Известия. – 2010. – 21 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/russia/article45117/>. – Дата доступу: 25.01.2011. 7. Anderson, S., Hibbs, K. Alcoholism in the Soviet Union // International Social Work. – 1992. – Vol. 35. – P. 441–453. 8. Christian, D. Living Water. Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation. – Oxford: Clarendon Press, 1990. 9. Cohen, A. B. Sobering Up: The Impact of the 1985–1988 Russian Anti-Alcohol Campaign on Child Health, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cid.harvard.edu/neudc07/docs/neudc07_s3_p01_cohen.pdf. – Дата доступу: 13.01.2011. 10. Ellman, M. The Increase in Death and Disease under "Katastroika" // Cambridge Journal of Economics. – 1994. – Vol. 18, issue 4. – P. 329–355. 11. Fox, A. Sociocultural factors that foster or inhibit alcohol-related violence // Alcohol and violence: exploring patterns and responses. – International Center for Alcohol Policies, 2008. – P. 1–28. 12. Gathmann, C., Miller, G. The Gorbachev Anti-Alcohol Campaign and Russia's Mortality Crisis. Preliminary and Incomplete. March 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econ.yale.edu/seminars/develop/dw10/miller-100329.pdf>. – Дата доступу: 13.01.2011. 13. Heath, D. B. Drinking and Drunkenness in Transcultural Perspective: Part II // Transcultural Psychiatric Research Review. – 1986. – Vol. 23. – P. 103–126. 14. Heath, D. B. Drinking Occasions: Comparative Perspectives on Alcohol and Culture. – Philadelphia, PA: Taylor and Francis, 2000. 15. Herlihy, P. Joy of the Rus': Rites and rituals of Russian Drinking // Russian Review. – 1991. – Vol. 50, April. – P. 131–147. 16. Herlihy, P. The Alcoholic Empire: Vodka and politics in late imperial Russia. – Oxford: Oxford University Press, 2002. 17. Kirm, T. F. Soviets attack alcohol problem anew, this time armed with "perestroika" // Journal of the American Medical Association. – 1987. – Vol. 258, issue 17. – P. 2341–2348. 18. Leon, D., Chenet, L., Shkolnikov, V. M., et. al. Huge variation in Russian mortality rates 1984–1994: artefact, alcohol, or what? // Lancet. – 1997. – Vol. 350. – P. 383–388. 19. McKee, M. Alcohol in Russia // Alcohol and Alcoholism. – 1999. – Vol. 34, issue 6. – P. 824–829 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://alcal.oxfordjournals.org/content/34/6/824.full>. – Дата доступу: 13.01.2011. 20. Partanen, J. Alcohol in the Soviet Union. Serious drinking, serious alcohol policy // Contemporary Drug Problems. – 1987. – Vol. 14. – P. 507–538. 21. Partanen, J. Failures in alcohol policy: lessons from Russia, Kenya, Truk and history // Addiction. – 1993. – Vol. 88 (supplement). – P. 129S–134S. 22. Reid, C. Soviet social reform in the 1980's: The anti-alcohol campaign as antidote for a flagging economy. – Ottawa: Department of National Defense, 1986. 23. Reitan, T. The operation failed, but the patient survived. Varying assessments of the Soviet Union's last anti-alcohol campaign // Communist and Post-Communist Studies. – 2001. – Vol. 34, issue 2. – P. 241–260. 24. Rialand, M.-R., Kerblay, B. L'Alcool et les Russes. – Paris: Institut d'Études Slaves, 1989. 25. Ryan, M. Alcohol and rising mortality in the Russian Federation // British Medical Journal. – 1995. – Vol. 310. – P. 646–648. 26. Segal, B. M. The Soviet Heavy-Drinking Culture and the American Heavy-Drinking Subculture // Alcohol and Culture: Comparative Perspectives from Europe and America / T. F. Babor (ed.). – New York: New York Academy of Sciences, 1986. – P. 149–160. 27. Segal, B. M. The Drunken Society. Alcohol Abuse and Alcoholism in the Soviet Union. – New York: Hippocrene Books, 1990. 28. Smith, R. E. F., Christian, D. Bread and Salt: A Social and Economic History of Food and Drink in Russia. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. 29. Social and Cultural Aspects of Drinking [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sirc.org/publik/drinking3.html>. – Дата доступу: 4.03.2011. 30. Stoner-Weiss, K., McFaul, M. Domestic and International Influences on the Collapse of the Soviet Union (1991) and Russia's Initial Transition to Democracy (1993) // CDDRL Working Papers, № 108, March 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: iis-db.stanford.edu/.../No_108_Stoner-Weiss_domestic_and_international_influences_on_collapse_of_USSR.pdf. – Дата доступу: 13.01.2011. 31. Tarchys, D. The success of a failure: Gorbachev's alcohol policy, 1985–1988 // Europe-Asia Studies. – 1993. – Vol. 4. – P. 7–25. 32. The Social History of Alcohol: Drinking and culture in modern society / Barrows, S., Room, R., Verhey, J. (eds.). – Berkeley, CA: Medical Research Institute of San Francisco, Alcohol Research Group, 1987. 33. Trembl, V. G. Alcohol in the USSR: a fiscal dilemma // Soviet Studies. – 1975. – Vol. 27. – P. 161–167. 34. Trembl, V. G. Alcohol in the USSR: A Statistical Study. – Durham, NC: Duke University Press, 1982. 35. Trembl, V. G. Death from alcohol poisoning in the USSR // Soviet Studies. – 1982. – Vol. XXXIV. – P. 487–505. 36. Trembl, V. Drinking and Alcohol Abuse in the USSR in the 1980s // Soviet Social Problems / D. E. Powell, W. D. Connor (eds.). – New York: Westview Press, 1991. – P. 119–136. 37. Trembl, V. G. Soviet and Russian Statistics on Alcohol Consumption and Abuse // Premature Death in the New Independent States / J. L. Bobadilla, C. A. Costello, F. Mitchell (eds.). – Washington, DC: National Academy Press, 1997. – P. 220–238. 38. Veni, vidi, vodka (trying to save Russians from alcoholism). (Russia's Anti-Drink Campaign) // The Economist (US). – 1989. – December 23. – P. 50–54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.highbeam.com/doc/1G1-8280275.html>. – Дата доступу: 25.01.2011. 39. White, S. Russia Goes Dry: Alcohol, State and Society. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.